ગઝલમાં ગીતા.

ભાગ ૧ લો.

(૧- અર્જુન વિષાદયોગ! ૨- સાંખ્ય યોગ! ૩-કર્મયોગ!)

અધર્મની આણ વર્તાયે ઘણું ત્યારે જ હું કાય.

ॐ

-સ ચિ ત્ર-

ગઝલમાં ગીતા.

યાને

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું (મૂળ સાથે) ત્રણ અધ્યાયનું ગઝલમાં ભાષાન્તર.

(૧-અર્જુન વિષાદયોગ! ૨-સાંખ્યયોગ! ૩-કર્મયોગ!)

અનુવાદક,

"મણિકાન્ત." હળધરવાસવાળા

અને

જોષી સાંકળેશ્વર દા.-શર્મા-હળધરવાસવાળા.

ઠે. ગાયવાડી, માધવજી ઠાકરશીનો માળો-મુંબઇ નં. ૨.

પ્રકાશક,

સાંકળેશ્વર મોહનલાલ પંડિત.

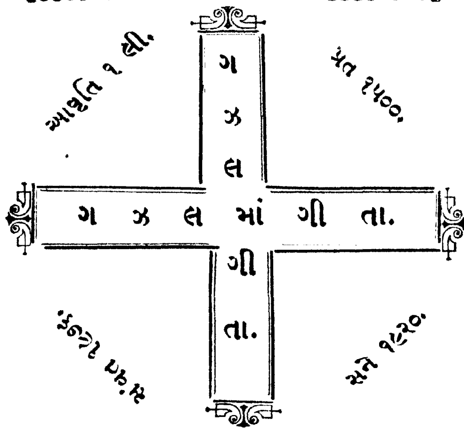
હળધરવાસ.

સોલ એજન્ટસ,

સોજીતરીયા બ્રધર્સ-બુકસેલર્સ.

ઠે૦ લખમીદાસ ખીમજીનો માળો, ગણેશવાડી-મુંબઇ નં. ૨.

કીંમત રૂા. ૦-૮-૦.

અમદાવાદ, સલાપોસ રોડ, ધી "ડાયમંડ જ્યુબિલી"
પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પરાખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપી.

સૂચના-ગઝલમાં ગીતાની છુટક નકલ મંગાવનારે રૂ.૦-૮-૬ની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી.

अर्पण पत्रिका.

जे महात्मानो जीवनप्रवाह केवळ परमार्थ मार्गमांज
वहे छे; वळी जीज्ञासुना शान्तिदाता
अने मुमुक्षुना मार्गदर्शक छे. महापुरुषोना
सकळ गुणोथी विभूषित अने निर्मळ
जेनुं चारित्र छे; एवा ब्रह्मनिष्ठ परमहंस
स्वामिश्री नित्यानंदोदासीनने आ
"गझलमां गीता" नामनुं लघु
पुस्तक पूज्यभावे समर्पण
करी कृतार्थ थईए
छीए.

ली.

तेओश्रीना कृपाकांक्षी,

अनुवादको.

॥ ॐ ॥

ध्यान.

ॐ पार्थाय प्रतिबोधितां भगवता नारायणेनस्वयम् ।
व्यासेन ग्रथितां पुराणमुनिना मध्येमहाभारतम् ॥
अद्वैतामृतवर्षिणीं भगवतीमष्टादशाध्यायिनीमम्ब ।
त्वामनुसन्दधामि भगवद्गीतेभवद्वेषिणीम् ॥ १ ॥

× × × ×

नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्ध फुलारविन्दा यतपत्रनेत्र ।
येन त्वया भारततैलपूर्णः प्रज्वालितो ज्ञानमय प्रदीपः ॥

× × × ×

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ।
पार्थो वत्सः सुधी भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥ ४ ॥

× × × ×

मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वंदे परमानंदमाधवम् ॥ ८ ॥

ૐ.

ધ્યાન.

—ગઝલ—

સ્વયં ભગવાન નારાયણે ધનંજયને ભણાવેલી;
પુરાણા વ્યાસમુનિ હસ્તે શ્રીભારતમાં ગુંથાયેલી.
અદ્વૈતામૃત દેનારી અઢાર અધ્યાયી ભગવતી ! મા !
ધરૂં હું ધ્યાન ભવટાળક! શ્રીમદ્‌ભગવદ્ ગીતા! ત્હારૂં.

× × × ×

સકળ ઉપનિષદો ગાયો અને દોનાર નંદતનય;
ધનંજય વત્સ ધીમન્ત ભોક્તા ગીતામૃત દૂધછે ઉત્તમ!

× × × ×

કમળ વિકસિત સમ નેત્રો મહા ધીમન્ત વ્યાસ નમું !
તમે ભારતરૂપી તેલે પ્રકટ કર્યો જ્ઞાનરૂપ દીવો !

× × × ×

મુગો વાચાળ થાયે છે ગિરિ ઓળંગતો પંગુ;
કૃપાથી જેની તે વંદુ ! પરમ—આનંદ માધવને !

प्रथमोऽध्यायः ।

धृतराष्ट्र उवाच ।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥ १ ॥

संजय उवाच ।

दृष्ट्वा तु पांडवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

पश्यैतां पांडुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ ३ ॥

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ४ ॥

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।
पुरुजित्कुंतिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥ ५ ॥

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥ १ ॥ अ. १ ॥

"ધરમક્ષેત્ર કુરૂક્ષેત્ર મળેલા યુદ્ધવાંચ્છુઓ:
સુતા મ્હારા અને પાંડુ સુતાએ શું કર્યું સંજય ?"

અ૦ ૧ શ્લો૦ ૧

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १२ ॥ अ. १ ॥

"હરખ ઉપજાવતા તહેને પિતામહ એ કુરૂવૃદ્ધે
પ્રતાપીએ ફુંક્યો શંખ કરીને સિંહનાદ તહીં !"

અ૦ ૧ શ્લો૦ ૧૨

ૐ.

અધ્યાય પહેલો.

અર્જુન વિષાદ યોગ.

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે— ગઝલની ઢબ.

૧—*ધરમક્ષેત્રે કુરૂક્ષેત્રે મળેલા યુદ્ધવાંચ્છુઓ;
સુતો મ્હારા અને પાંડુ સુતોએ શું કર્યું સંજય ?

સંજય કહે છે—

૨—યથાક્રમ સૈન્ય પાંડવનું તહાં દુર્યોધને જોઇ;
વચન ત્યારે કહ્યાં આવાં નૃપે આચાર્ય પાસે જૈ.

૩—મહા આ સૈન્ય પાંડવનું તમે આચાર્યજી પેખો;
દ્રુપદતન આપના ધીમંત શિષ્યે ગોઠવ્યું છે જે.

૪—ધનુર્ધારી શૂરા ત્યાં છે ધનંજય, ભીમ સમ રણમાં;
વિરાટ વળી યુયુધાન અને છે મહારથી દ્રુપદ.

૫—ધૃષ્ટકેતુ ને ચેકિતાન, પરાક્રમી કાશીરાજા છે;
પુરૂજીત, કુન્તિભોજ અને પુરૂષમાં શ્રેષ્ટ છે શૈબ્ય.

---

* ધર્મક્ષેત્રે.

युधामन्युश्च विक्रांत उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥ ६ ॥

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।
नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥

अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
पर्याप्तंत्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ १० ॥

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवंतः सर्व एव हि ॥ ११ ॥

૬—પરાક્રમી છે યુધામન્યુ બહાબળી ઉત્તમૌજા છે;
સૌભદ્ર, દ્રૌપદીપુત્રો સકળ એ મહારથી છેજ.

૭—દ્વિજોત્તમ ! આપણા પણ જે ગણાયે મુખ્ય જાણો તે;
કહું તમ જાણને માટે હવે મુજ સૈન્યનાયક જે.

૮—તમે છો, ભીષ્મ છે; કર્ણ, વિજેતા છે કૃપાચાર્ય;
વિકર્ણ અને અશ્વત્થામા તથા સુત સોમનો પણ છે.

૯—અવર શૂરવીર મુજ માટે ઘણા છે પ્રાણ દેનારા;
કુશળ છે યુદ્ધમાં સર્વે અનેકાયુધ ધરનારા.

૧૦—વળી આ આપણી સેના અખુટ છે ભીષ્મથી રક્ષિત;
જણાયે તેમનું અલ્પ ભીમે રક્ષેલ તે સૈન્ય.

૧૧—અને સૌ વ્યૂહમાર્ગ વિષે યથાભાગે ઉભા રહી ને;
તમે સર્વે સકળ દિશથી સુરક્ષણ ભીષ્મનું કરજો.

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैःशंखंदध्मौ प्रतापवान् ॥ १२ ॥

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
सहसैवाभ्यहन्यंत स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १३ ॥

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यंदने स्थितौ ।
माधवः पांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः ॥ १४ ॥

पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ।
पौंड्रंदध्मौ महाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः ॥ १५ ॥

अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥

काश्यश्च परमेष्वासः शिखंडी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ १७ ॥

૧૨–હરખ ઉપજાવતા ત્હેને પિતામહ એ કુરૂવૃદ્ધે;
પ્રતાપીએ ફુંક્યો શંખ કરીને સિંહનાદ તહીં.

૧૩–તહીં શંખો તથા ભેરી, પણવ, ગોમુખ અને આનક;
સહજમાં વાગવા લાગ્યાં અને તે ઘોર નાદ થયો.

૧૪–પછી તે શ્વેત હયવાળા મહારથમાં વિરાજેલા;
વગાડયા દિવ્ય શંખો ત્યાં શ્રીકૃષ્ણે ને ગુડાકેશે.

૧૫–ધનંજય ને હૃષીકેશે વગાડયા દેવદત્ત, પાંચજન્ય;
વૃકોદર ભીમકર્માએ વગાડ્યો પૌંડ્ શંખ મહા.

૧૬–વિજયનો અંત ના જેનો વગાડયો શંખ એ ધર્મે;
અને સહદેવ ને નકુલે મણિપુષ્પક અને સુઘોષ.

૧૭–શિખંડી મહારથીએ ને ધનુર્ધર કાશીરાજાએ;
વિરાટે, ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ને અજીત જે સાત્યકિએ પણ.

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्दध्मुः पृथक् पृथक् ॥१८॥

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १९ ॥

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ।
प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पांडवः ॥ २० ॥

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।

अर्जुन उवाच ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥ २१ ॥

यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।
कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे ॥ २२ ॥

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ २३ ॥

૧૮—મહાબાહુ અભિમન્યુ, દ્રુપદ, સૌ દ્રૌપદીપુત્રે;
વગાડયા શંખ સર્વેએ જુદા જુદાજ હે રાજન !

૧૯—અને આકાશ ને અવની વિષે ચોમેર ઘુંટાતા;
મહાઘોષે ચીરી નાંખ્યાં હૃદય સૌ કૌરવો કેરાં.

૨૦—પછી ત્યાં યુદ્ધ આરંભે વ્યવસ્થિત કૌરવો જોઇ;
કપિધ્વજ અર્જુને ત્યારે ધનુષ નિજનું ઉઠાવીને.

૨૧—કહે છે વાકય કેશવને મહીપતી ! તે સમે આવાં;

અર્જુન કહે છે—

ઉભય આ સૈન્યની મધ્યે હરિ ! મુજ રથ ઉભો રાખો !

૨૨—નિહાળું એટલે હું આ ઉભા જે યુદ્ધઈચ્છુઓ;
અને મહાયુદ્ધમાં મ્હારે હવે કો' સાથ લ્હડવાનું.

૨૩—કુબુદ્ધિ કૌરવાધિશનું કરી યુદ્ધ શ્રેય ચ્હાનારા;
અહિં લ્હડવા મળેલા આ નિહાળું હુંજ લ્હડવૈયા.

संजय उवाच ।

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ २४ ॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥ २५ ॥

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितॄनथ पितामहान् ।
आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन् पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥२६॥

श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
तान्समीक्ष्य स कौंतेयः सर्वान्बंधूनवस्थितान् ॥ २७ ॥

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।

अर्जुन उवाच ।

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥ २८ ॥

सीदंति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥ २९ ॥

સંજય કહે છે—

૨૪–ગુડાકેશે કહ્યું એવું પછી ભારત ! હૃષિકેશે;
ઉભય એ સૈન્યની મધ્યે ઉભો રથ શ્રેષ્ટ રાખીને.

૨૫–સકળ રાજા સમક્ષે ને પિતામહ, દ્રોણ સન્મુખે;
વધા એવું "ધનંજય આ મળેલા કૌરવોને જો ! "

૨૬–ઉભેલા ત્યાં દીઠા પાર્થે પિતામહ, ભાઈ, કાકાઓ;
તથા આચાર્ય ને મામા, સખા, પૌત્રો અને પુત્રો.

૨૭–હતા સ્નેહી અને સસરા ઉભય એ સૈન્યની મધ્યે;
મળેલા સર્વ એ બંધુ નિહાળી ત્યાં ધનંજય તે.

૨૮–પરમ કરૂણા થકી વ્યાપ્ત વધો ત્યાં ખિન્ન થૈ આમ;

અર્જુન કહે છે—

ઉભેલા યુદ્ધવાંચ્છુઓ સ્વજન આ જોઇ હે કૃષ્ણ !

૨૯–ગળે છે ગાત્ર મ્હારાં ને સુકાઇ જાય છે મુખ;
શરીરમાં કંપ છૂટે છે અને રોમાંચ થાયે છે.

गांडीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ।
न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥ ३० ॥

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।
न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥

न कांक्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।
किं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जीवितेन वा ॥३२॥

येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाःसुखानि च ।
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च॥३३॥

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाःसंबंधिनस्तथा ॥३४॥

एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
अपित्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥ ३५ ॥

૩૦—સરે ગાંડીવ હાથેથી ત્વચામાં દાહ થાયે છે;
ઉભા રહેવા નથી શક્તિ ભમે મન મ્હારૂં તો જાણે.

૩૧—નિમિત્તો સર્વ પેખુ છું અહિં વિપરીત હું કેશવ !
સ્વજનને યુદ્ધમાં હણતાં નથી કૈં શ્રેય જોતો હું.

૩૨—વિજયઈચ્છું ન હે કેશવ ! અને સુખ, રાજ્ય ઇચ્છુંના;
જીવિત ને ભોગ,રાજ્ય તણું અમારે કામ શું કૃષ્ણ ?

૩૩—અમે સુખ, રાજ્ય ને ભોગ ચહીએ જેમના માટે;
ઉભા તે યુદ્ધ માટે આ તજી નિજ પ્રાણ ને ધનને.

૩૪—પિતામહ, પુત્ર, આચાર્યો અને તે સાથ કાકાઓ;
શ્વશુર, મામા અને સાળા, સબંધીઓ અને પૌત્રો.

૩૫—મ્હને એ જો હણે ત્હોયે હણું ના એમને માધવ !
નહિં ત્રિલોકરાજ્યાર્થે પછી આ પૃથ્વી માટે શું ?

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥

तस्मान्नार्हा वयं हंतुं धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ ३७ ॥

यद्यप्येते न पश्यंति लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ ३८ ॥

कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३९ ॥

कुलक्षये प्रणश्यंति कुलधर्माः सनातनाः ।
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ४० ॥

अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यंति कुलस्त्रियः ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकरः ॥ ४१ ॥

૩૬–હણી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો જનાર્દન ! હર્ષ શો અમને ?
હણ્યે એ આતતાયીને અમોને લાગશે પાપ.

૩૭–અમે નથી યોગ્ય તે માટે કુરૂકુળ બંધુઓ હણવા;
સ્વજનને મારીને માધવ ! અમે સુખ પામીએ કેમ ?

૩૮–સમજતા તે નથી જો કે, હૃદયના જેહ લોભાન્ધ;
થતા કુળનાશથી દોષ અને મિત્રદ્રોહનું પાપ.

૩૯–અમે તો જાણીએ સઘળા થતા કુળનાશથી દોષ;
પછી આ પાપથી કેશવ ! અટકવું કેમ ના તે કહો ?

૪૦–કુળક્ષયથી થતો નાશ સનાતન કુળધર્મ તણો;
ધરમક્ષયથી બધા કુળમાં અધર્મનું જોર જામે છે.

૪૧–અધર્મજ જામતાં થાયે દુરાચારી સ્ત્રીઓ કુળની;
સ્ત્રીઓ દુષ્ટા થતાં કેશવ ! વરણસંકર પ્રજા જન્મે.

संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।
पतंति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ।
उत्साद्यंते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥ ४३ ॥

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥

अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ ४६ ॥

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वाऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥ ४७ ॥

૪૨—કુળક્ષયોને અને કુળને પ્રજા એ નર્કમાં નાંખે;
પડે છે તેમના પિતૃ પછીથી પિંડતર્પણ વિણ.

૪૩—અને કુળઘાતકોના આ વરણસંકરકારી દોષોથી;
પુરાતન જાતિધર્મો ને તુએ છે કુળધર્મો પણ.

૪૪—થતા નિર્મૂળ કુળધર્મો જનાર્દન! જે જનોના તે;
પડે છે નર્કમાં નિશ્ચય અમે એવું સુણેલું છે.

૪૫—અરેરે !! હા! થયા તત્પર અમે મહા પાપ એ કરવા;
કે, રાજ્યસુખના લોભે સ્વજન સંહારવા ઉઠયા.

૪૬—અહી હર્થીઆર જો કૌરવ મ્હને રક્ષણ વિનાનાને;
હણે વિણ શસ્ત્રને રણમાં અધિક મુજ શ્રેય છે એથી!

સંજય કહે છે—

૪૭—કહીને એમ સંગ્રામે વિહવળ ચિત્તનો શોકે;
તજીને બાણ ને ચાપ ધનંજય રથ વિષે બેઠો.

અર્જુન વિષાદ યોગ-સમાપ્ત.

द्वितीयोऽध्याय ।

संजय उवाच ।

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदंतमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ १ ॥

श्री भगवानुवाच ।

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ ३ ॥

अर्जुन उवाच ।

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥

गुरूनहत्वा हि महानुभावान् श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ।
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुंजीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान्॥५॥

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥ अ. २ ॥

"તને આ મોહ રે! ક્યાંથી થયો આવા વિષમ સમયે?
નરક અપકીર્તિ દેનારો અનાર્યે પાર્થ! સેવેલો!"

અ૦ ૨ શ્લો૦ ૨

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ ६९ ॥ अ. २ ॥

"નિશા જે સર્વ ભૂતોની ન ઉંઘે સંયમી ત્હેમાં;
સૂતા સૌ જાગતા જેમાં મુનિ ત્હેને નિશા જોતા."

અ૦ ૨ શ્લો૦ ૬૯

ૐ.

અધ્યાય બીજો.

સાંખ્ય યોગ.

સંજય કહે છે— ગઝલની ઢબ.

૧—કૃપાથી વ્યાપ્ત ને નેત્રો ભરેલાં અશ્રુથી વ્યાકુળ;
અને એ ખેદવંતાને કહ્યાં આ કેશવે વેણ.

શ્રી ભગવાન કહે છે—

૨—તને આ મોહ રે! ક્યાંથી થયો આવા વિષમ સમયે?
નરક, અપકીર્તિ દેનારો અનાર્યે પાર્થ! સેવેલો.

૩—ન થા નામર્દ હે પાર્થ! ત્હને ના છાજતું આવું;
હૃદયની ક્ષુદ્ર દુર્બળતા પરંતપ! ત્યાગી ઉભો થા!

અર્જુન કહે છે—

૪—પ્રભુ! આ ભીષ્મ ને દ્રોણ અમારે પૂજવા લાયક;
લ્હડું હું બાણથી કેમ? રણે હરિ! ત્હેમની સ્હામે.

૫—મહાનુભાવ ગુરૂ માર્યા—વિના અહીં ભીખવું સારૂં;
હણી દ્રવ્યાર્થી ગુરૂપછીથી મળે અહીં ભોગ રક્તભર્યા.

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥६॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।
यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां
प्रपन्नम् ॥ ७ ॥

नहि प्रपश्यामि ममापनुद्याद् यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रियाणाम्।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥८॥

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतपः ।
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूवह ॥ ९ ॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः ॥ १० ॥

श्री भगवानुवाच ।

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंति पंडिताः ॥ ११ ॥

૬–જીતે તે કે અમે જીતીએ ન જાણું શ્રેય શામાં છે?
હણીને ના જીવન ચહીએ ઉભા તે કૌરવો સ્હામા.

૭–કૃપાળુ! દૈન્યથી મ્હારી સ્વભાવિકવૃત્તિ નષ્ટ થતાં;
બન્યું મન ધર્મમાં મૂઢ પૂછું છું તે થકી તમને.
કરી નિર્ણય કહો મુજને અમારે શ્રેય જે હોય;
તમારો શિષ્ય શરણે છું મ્હને ઉપદેશ તો આપો.

૮–રિપુવિણ રાજ્ય પૃથ્વીનું મળે અધિપત્ય દેવોનું;
છતાં ઇન્દ્રિયશોષી શોક હરનારો ઇલાજ નથી.

સંજય કહે છે—

૯–કહ્યું એવું ગુડાકેશે પછી હૃષિકેશના પ્રત્યે;
"નથી હું યુદ્ધ કરવાનો" વદી એવું રહ્યો મૌન.

૧૦–પછી બે સૈન્યની મધ્યે વિષાદી પાર્થને ભારત!
જરા મલકાવીને મુખ કહ્યાં આ વાક્ય હૃષિકેશે.

શ્રી ભગવાન કહે છે—

૧૧–અશોચ્યોને તું શોચે ને વદે પંડિતના જેવું;
ગયેલાં કે રહેલાંનો કરે ના શોક પંડિતો.

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥ १२ ॥

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥

मात्रास्पर्शास्तु कौंतेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ १४ ॥

यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १५ ॥

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ १७ ॥

૧૨–"નહોતો" હું કદી ન્હોતું અને તું આ નૃપાલો પણ;
"થવાના ના" નથી એમ હવે સૌ આપણે પછીથી.

૧૩–શરીરે જીવને જેમ શિશુ, યૌવન, જરા આવે;
મળે ત્યમ દેહ પણ અન્ય ન મોહે ધીર તેહ વિષે.

૧૪–ધનંજય ! સ્પર્શ ઇન્દ્રિયના શીતોષ્ણા સુખ દુઃખ અર્પે;
અચળ નહિ જાય ને આવે કરી લે તે સહન ભારત !

૧૫–અયે નરશ્રેષ્ટ ! જે ધીરને વ્યથા કરતાં નથી એતો;
ગણે સુખ દુઃખને સરખાં થતો તે મોક્ષને લાયક.

૧૬–અસત્ તે સત્ નથી થાતું અને સત્ ના અસત્ થાયે;
અસત્ ને સત્ તણો નિર્ણય પિછાને તત્વદર્શિઓ.

૧૭–બધું આ વ્યાપ્ત છે જેથી અવિનાશીજ તે જાણ;
અવ્યય જે એહનો નાશ કરી શકતું નથી કોઈ.

अंतवंत इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिण: ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युद्ध्यस्व भारत ॥ १८ ॥

य एनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हंति न हन्यते ॥ १९ ॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे
॥ २० ॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥ २१ ॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही
॥ २२ ॥

नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः ॥ २३ ॥

૧૮—અચિંત્ય, નિત્ય, અવિનાશી શરીરીનાં શરીરો આ;
કહ્યાં છે અંતવંતાં તે ધનજંય યુદ્ધ કર તેથી.

૧૯—ગણે હણનાર જે એને હણાયો એ ગણે છે જે;
ઉભય તે જાણતા ના કે નથી હણતો હણાતો તે.

૨૦—ન જન્મે કે મરે કદી તે થઇને એ ફરી ન થતો;
પુરાણો, નિત્ય, અજ, શાશ્વત હણાયે પણ ન દેહાન્તે.

૨૧—અવ્યય,અજ,નિત્ય,અવિનાશી પિછાને એહને જેહ;
પુરૂષ તે કેમ ને કો'ને હણાવે કે હણે પાર્થ ?

૨૨—મનુષ્ય વસ્ત્રો તજી જૂનાં નવાં બીજાં ધરે છે જયમ;
તજી ત્યમ જીર્ણ દેહ નવો-બીજો દેહી ધરે દેહ.

૨૩—ન એને છેદતાં શસ્ત્રો ન બાળે એહને અગ્નિ;
પલાળે જળ નહિં એને અને ના શોષતો વાયુ.

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ २४ ॥

अव्यक्तोऽयमचिंत्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २५ ॥

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तिनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २८ ॥

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित्॥२९॥

૨૪—અદાહ્યજ એ ન ભીંજાતો, અશોષ્યજ ને અછેદ્યજ એ;
સકળવ્યાપી અને સ્થિર, સનાતન ને અચળ, નિત્ય.

૨૫—અચિન્ત્ય, અવ્યક્ત ને એતો કહેવાયે અવિકારી;
પિછાની એહને એવો ઘટે ના શોચવું ત્હારે.

૨૬—છતાં નિત્ય જન્મતો એને અગર માને સદા મરતો;
તથાપિ શોચવો એને ઘટે ત્હારે ન મહાબાહો !

૨૭—જરૂર જન્મ્યાનું છે મૃત્યુ મરે તે પણ જરૂર જન્મે;
વિષય અનિવાર્યમાં ત્હારે ઘટે ના શોચવું તેથી.

૨૮—ભૂતો આદિ અવ્યક્તજ છે ધનંજય! મધ્યમાં વ્યક્ત;
અવ્યક્તજ અંતમાં છે તો પછી શો એહનો શોક ?

૨૯—જુએ આશ્ચર્યવત્ કો'એ(ને) વદે આશ્ચર્યવત્ એ(ને)કો';
સુણે આશ્ચર્યવત્ કો'એ(ને) સુણે ત્હોયે ન જાણે કો.'

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ ३१ ॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृशम् ॥ ३२ ॥

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यंति तेऽव्ययाम् ।
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥

भयाद्रणादुपरतं मंस्यंते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥३५॥

૩૦–સકળ દેહેજ આ આત્મા અવધ્યજ, નિત્ય છે ભારત !
સકળ ભૂત કાજ તે માટે ઘટે ના શોચવું ત્હારે.

૩૧–વળી નિજ ધર્મ જોતાં પણ ઘટે ચળવું નહિં ત્હારે;
વિના ધર્મયુદ્ધ ક્ષત્રિયને નથી કો' અન્ય શ્રેયસ્કર.

૩૨–મળ્યું આ દૈવ ઇચ્છાથી ઉઘાડા સ્વર્ગદ્વાર સમુ;
સુખી જે ક્ષત્રિયો પાર્થ ! અહા ! તે યુદ્ધ આ પામે.

૩૩–છતાં જો તું નહિં ભારત ! કરીશ આ ધર્મયુદ્ધજ તો;
સ્વધર્મ ને કીર્તિને ખોઈ બનીશ તું પાપનો ભાગી.

૩૪–વળી અપકીર્તિ સૌ ભૂતો નિરંતર તાહરી ગાશે;
પ્રતિષ્ઠિતને અકીર્તિ એ મરણથી પણ વધારે છે.

૩૫–'હઠયો રણમાંથી ભય પામી' ત્હને સૌ મહારથી ગણશે;
મળ્યું સન્માન જેઓમાં થઈશ તું તુચ્છ તેઓમાં.

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहिताः ।
निंदंतस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ३६ ॥

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ ४० ॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन ।
बहुशाखा ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४१ ॥

૩૬—રિપુ ત્હારી ઘણી વાતો ન કે'વાનીય પણ કે'શે;
પરાક્રમ નિંદશે ત્હારૂં વધુ દુ:ખ એથી શું અન્ય?

૩૭—હણાઈશ તો જઈશ સ્વર્ગે જીતીશ તો પૃથ્વીને માણીશ;
ધનંજય! ઉઠ તે માટે કરીને યુદ્ધનો નિશ્ચય.

૩૮—જયાજય, લાભ કે હાની ગણી સુખદુ:ખ સૌ સરખાં;
અને તૈયાર થા યુદ્ધે ન પામીશ પાપ તું એથી.

૩૯—ત્હને કહી સાંખ્યબુદ્ધિ આ છતાં આ યોગબુદ્ધિ સુણ!
થતાં તે બુદ્ધિએ યુક્ત તજીશ તું કર્મબંધનને.

૪૦—નથી આરંભનો નાશ ન આવે વિઘ્ન એ યોગે;
ધરમ એ સ્વલ્પ પણ સેવે મહાભયથી મુકાવે છે.

૪૧—અહિં વ્યવસાયબુદ્ધિ તે ધનંજય! એક છે જાણ;
બહુ શાખાળી, અંત વની અનિશ્ચયીનીજ બુદ્ધિ છે.

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः ।
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥ ४२ ॥

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ ४३ ॥

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥ ४४ ॥

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
निर्द्वंद्वो नित्यसत्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥ ४५ ॥

यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ।
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ ४६ ॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥ ४७ ॥

૪૨–રહ્યા રત વેદવાદે જે "અવર કૈં ના" વદે એમ;
સ્વર્ગના વાંચ્છુ કામાત્મા અને અજ્ઞાની તે ભારત !

૪૩–પ્રભુતા, ભોગ મેળવવા વિશેષે આ ક્રિયાઓ બહુ;
કરમફળ જન્મ દેનારી, વદે પુષ્પિત આ વાણી.

૪૪–અને તે વાણીથી મોહ્યા ફસ્યા જે ભોગ ઐશ્વર્યે;
નથી પેદા થતી તેના હૃદયમાં બુદ્ધિ નિશ્ચયાત્મક.

૪૫–ત્રિગુણવિષયીજ વેદો છે ત્રિગુણથી મુક્ત થા અર્જુન !
છુટી દ્વન્દ્વ યોગક્ષેમથી થા! સદા સત્વસ્થ આત્માવાન.

૪૬–સરે ન્હાનાં નવાણે જે સરે તે અર્થ મહાજળમાં;
સકળ વેદો વિષે તેમ સહજ છે બ્રહ્મજ્ઞાનીને.

૪૭–ત્હને હક્ક કર્મનો છેજ પરંતુ ના કદી ફળમાં;
કરીશ ના કર્મફળ ઇચ્છા અકર્મે સંગ તુજ ના હો !

योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते॥४८॥

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥ ४९ ॥

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥ ५० ॥

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छंत्यनामयम् ॥ ५१ ॥

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ ५२॥

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥ ५३ ॥

૪૮—રહી યોગસ્થ કર કર્મો ધનંજય ! સંગ ત્યાગીને;
અસિદ્ધિ સિદ્ધિએ સમ થઈ સમત્વ એજ છે યોગ.

૪૯—અતિશય નીચ છે કર્મ ધનંજય ! બુદ્ધિયોગ થકી;
શરણ તું બુદ્ધિને થૈ જા ! કૃપણ કહેવાય ફળવાંચ્છુ.

૫૦—તજે છે બુદ્ધિયુક્ત અહિં ઉભય સુકૃત ને દુષ્કૃત;
શરૂ કર યોગ તે માટે કરમ કૌશલ્ય તે યોગ.

૫૧—તજે ધીમંત બુદ્ધિયુક્ત નિપજતા કર્મથી ફળને:
છુટા થૈ જન્મબંધ થકી પછી દુઃખમુક્ત પદ પામે.

૫૨—થશે શુદ્ધ મોહ કચરાથી પરંતપ ! બુદ્ધિ તુજ જ્યારે;
સુણેલું તેમ સુણવાપર થશે વૈરાગ્ય તો ત્યારે.

૫૩—શ્રુતિથી વ્હેમ પામેલી થઇ સ્થિર બુદ્ધિ તુજ જ્યારે;
સમાધિમાં અચળ ઠરશે તું પામીશ યોગને ત્યારે.

अर्जुन उवाच।

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥ ५४ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ ५५ ॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ५६ ॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽगानीव सर्वशः ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥

विषया विनिवर्त्तंते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ५९ ॥

અર્જુન કહે છે—

૫૪–અચળબુદ્ધિ સમાધિસ્થ યદુપતિ ! કોણ કહેવાયે ?
વદે સ્થિરબુદ્ધિ તો કેવું ? રહે તે કેમ ને વર્તે ?

શ્રી ભગવાન કહે છે—

૫૫–તજે છે પાર્થ ! કો' જ્યારે મનોગત કામનાઓ સૌ;
રહે નિજ આત્મમાં તુષ્ટ કહે સ્થિરબુદ્ધિ તે(ને) ત્યારે.

૫૬–દુઃખે ઉદ્વેગ ના મનને નથી સુખની સ્પૃહા જેને;
શમ્યા ભય, રાગ ને ક્રોધ મુનિ સ્થિરબુદ્ધિ કે'વાયે.

૫૭–સકળ આસક્તિથી મુક્ત અને પામી શુભાશુભ જે;
અભિનન્દે ન, ના નિન્દે ગણાયે બુદ્ધિ સ્થિર ત્હેની.

૫૮–સમેટે કાચબો અંગ સમેટે તેમ વિષયોથી;
સકળ ઇન્દ્રિય કો' જ્યારે, ગણાયે બુદ્ધિ સ્થિર ત્હેની.

૫૯–નિરાહારી શરીરીના શમે છે વિષયો તો પણ;
રહે રસ, ને તજે રસ પણ થતાં પરબ્રહ્મનું દર્શન.

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः।
इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरंति प्रसभं मनः ॥ ६० ॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः।
वशे हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ।
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ ६२ ॥

क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ६३ ॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन्।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ६४ ॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ ६५ ॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयतः शांतिरशांतस्य कुतः सुखम् ॥ ६६ ॥

૬૦--દમનનો યત્ન કરતાં પણ મહાબાહો ! મુમુક્ષુના;
બળાત્કારે હરે મનને, મહા મસ્તાન ઇન્દ્રિયો.

૬૧–કરી તે સર્વને તાબે રહેવું યુક્ત મ્હારામાં;
થઈ વશ ઇન્દ્રિયો જેની ગણાયે બુદ્ધિ સ્થિર ત્હેની.

૬૨–ધરે કો' ધ્યાન વિષયોનું વિષયનો સંગ લાગે છે;
નિપજતો કામ સંગ થકી પ્રગટતો કામથી ક્રોધ.

૬૩–થતો સંમોહ ક્રોધ થકી સ્મૃતિનો નાશ સંમોહે;
સ્મૃતિ જાતાં જતી બુદ્ધિ જતાં બુદ્ધિ મરે પોતે.

૬૪–મુકાવી રાગદ્વેષ થકી કરે જે ઇન્દ્રિયો તાબે;
વિષય સૌ તે થકી માણે પ્રસન્ન રે' આત્મવિજયી તે.

૬૫–પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત એ થાતાં સકળ દુઃખ જાય છે ત્હેનાંઃ
અને બુદ્ધિ પ્રસન્ન મનની પછી ઝટ સ્થિર થૈ જાયે.

૬૬–અયોગીને ન સ્થિર બુદ્ધિ અને ના ભાવના ત્હેને;
ન શાન્તિ ભાવનાહીણને અને સુખ શાન્તિ વિણ ક્યાંથી?

इंद्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि ॥ ६७ ॥

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।
इंद्रियाणींन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥ ६९॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशंति यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे स शांतिमाप्नोति न कामकामी॥७०॥

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ।
निर्ममो निरहंकारः स शांतिमधिगच्छति ॥ ७१ ॥

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वाऽस्यामंतकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥ ७२ ॥

૬૭–ભટકતી ઇન્દ્રિયોમાંથી ભમે મન જેહની પાછળ;
અને તે બુદ્ધિને ખેંચે પવન જેમ નાવને જળમાં.

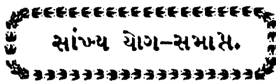
૬૮–પૃથાના પુત્ર ! તે માટે વિષય સૌમાંથી ઇન્દ્રિયો;
લઈ ખેંચી કરે તાબે ગણાયે બુદ્ધિ સ્થિર ત્હેની.

૬૯–નિશા જે સર્વ ભૂતોની ન ઉંઘે સંયમી ત્હેમાં;
ભૂતો સૌ જાગતાં જેમાં મુનિ તેને નિશા જોતા.

૭૦–સકળ દિશા તણા જળથી ભરાતો જાય ત્હોયે પણ;
અચળમાત્રા સમુદ્રે એ પ્રવેશે નીર તો જેમ.
પ્રવેશે એમ જેનામાં બધીએ કામનાઓ તો;
મળે છે તેહને શાન્તિ ન પામે કામકામી કો'.

૭૧–તજી સૌ કામના જે કો' થઈ નિસ્પૃહ વર્ત્તે છે;
મમત્વ, હુંપણું ત્યાગે પુરૂષ તે શાન્તિ પામે છે.

૭૨–સખા ! બ્રાહ્મી સ્થિતિ આ જ થતો ના મોહ તે મળતાં;
રહે તે અંતકાળે તો મળે છે મોક્ષ મહાબાહો !

तृतीयोऽध्याय ।

अर्जुन उवाच ।

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ।
ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ३ ॥

न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४ ॥

नहि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥ अ. ३ ॥

"નિમાયેલાં તું કર કર્મો અકર્મથી કર્મ છે શ્રેષ્ઠ;
શરીરનિર્વાહ પણ ત્હારો અકર્મથી નહિ નભી શકશે."

અ૦ ૩ શ્લોક ૮

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।

महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७ ॥ अ. ३॥

"સખા! એ કામ એ ક્રોધ થતા ઉત્પન્ન રજોગુણથી:

અતિભક્ષી મહાપાપી અહિં ગણ તેહને વૈરી."

અ૦ ૩ શ્લો૦ ૩૭

અધ્યાય ત્રીજો.

કર્મયોગ.

ગઝલની ઢબ.

અર્જુન કહે છે—

૧—જનાર્દન ! કર્મથી ઉત્તમ ગણી જો બુદ્ધિ આપે તો;
મ્હને આ ઘોર કર્મ વિષે કૃપાળુ ! કેમ યોજો છો ?

૨—દ્વિઅર્થી વ્યાકયથી જાણે મતિ મુજ મોહમાં નાંખો;
કહો કરી એકનો નિશ્ચય હું પામું શ્રેયને જેથી.

શ્રી ભગવાન કહે છે—

૩—અપાપી ! મ્હેં કહી નિષ્ઠા પ્રથમ બે રીત આ લોકે;
જ્ઞાનયોગેજ સાંખ્યોની કરમયોગેજ યોગીની.

૪—નહિં કર્મો કર્યાથી કો' નથી નિષ્કર્મી થઈ જાતું;
અને સન્યાસથી કેવળ નથી કો' સિદ્ધિ મેળવતું.

૫—કદી ક્ષણ એક પણ કોઇ કર્યા વણ કર્મ ના રે'તું;
ગુણો પ્રકૃતિના સૌને કરાવે કર્મ લઈ તાબે.

कर्मेंद्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इंद्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचार स उच्यते ।। ६ ।।

यस्त्विंद्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेंदियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ।। ७ ।।

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ।। ८ ।।

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः ।
तदर्थं कर्म कौंतेय मुक्तसंगः समाचर ।। ९ ।।

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ।। १० ।।

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयंतु वः ।
परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ।। ११ ।।

૬–કરી કર્મેન્દ્રિયો તાબે સ્મરે છે મન થકી જેહ;
વિષયને તે મહામૂઢ ખરે દામ્ભિક કે'વાયે.

૭–છતાં જે ઇન્દ્રિયો મનથી કરી વશ કર્મયોગ કરે;
ધનંજય! કર્મ ઇન્દ્રિયથી વિના આસક્તિ, તે શ્રેષ્ટ.

૮–નિમાયેલાં તું કર કર્મો અકર્મથી કર્મ છે શ્રેષ્ટ;
શરીરનિર્વાહ પણ ત્હારો અકર્મથી નહિ નભી શકશે.

૯–અવર યજ્ઞાર્થે વિણ કર્મો કરે બંધાય આ લોક;
કર્યા કર કર્મ યજ્ઞાર્થે ફલાશાને તજી ભારત!

૧૦–પ્રજાને યજ્ઞસહ પૂર્વે સ્રજીને બ્રહ્મદેવ વધા;
"થજો તમ વૃદ્ધિ યજ્ઞ થકી પુરે તમ કામનાઓ એ.

૧૧–કરો તુષ્ટ દેવ યજ્ઞ થકી તમોને દેવ તુષ્ટ કરો;
પરસ્પર તુષ્ટ કરવાથી પરમ કલ્યાણ મેળવશો.

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥ १२ ॥

यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः ।
भुंजते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवम्ः ॥ १४ ॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥

एवं प्रवार्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिंद्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ १६ ॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ १७ ॥

૧૨–થઈ તૃપ્ત યજ્ઞથી દેવો તમોને ઈષ્ટ ભોગ દૌએ;
ન અર્પે તેમનું તેને સ્વયં માણેજ તે ચોર."

૧૩–જમીને યજ્ઞની શેષ છૂટે સૌ પાપથી સંતો;
કરે જે પાક નિજ માટે જમે છે પાપ તે પાપી.

૧૪–ભૂતો સૌ અન્નથી થાયે થતું પરજન્યથી અન્ન;
થતો પરજન્ય યજ્ઞ થકી અને યજ્ઞ થાય કર્મ થકી.

૧૫–નિપજતાં કર્મ બ્રહ્મ થકી વળી બ્રહ્મ જાણ ઈશ્વરથી;
સકળમાં વ્યાપ્ત છે માટે સદા યજ્ઞે વસે બ્રહ્મ.

૧૬–ફરે છે ચક્ર એ રીતે અનુસરતો ન એને જે;
ધનંજય ! ઇંદ્રિયારામી જીવે છે વ્યર્થ તે પાપી.

૧૭–અને જે આત્મમાં રમતા તથા છે તૃપ્ત આત્મામાં;
વળી છે આત્મસંતુષ્ટ નથી કર્તવ્ય કૈં ત્હેને.

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पुरुषः ॥ १९ ॥

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ २१ ।

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ।
नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ २२ ॥

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतंद्रितः ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २३ ॥

૧૮—ન કરવાથી કે કરવાથી પ્રયોજન કૈં નથી ત્હેને;
અને સૌ ભૂતમાં ત્હેનો નથી કૈં અર્થ વળગેલો.

૧૯—તજી આસક્તિ તે માટે સદા કર્તવ્ય કર્મો કર;
વિના આસક્તિ કર્મ કર્યે પરમ પદને પુરૂપ પામે.

૨૦—જનક ઈત્યાદિ પણ પામ્યા કરીને કર્મ સિદ્ધિને;
ઘટે છે કર્મ ત્હારે પણ નિરખતાં લોકસંગ્રહને.

૨૧—વડા જે જે રીતે વર્તે અવર પણ આચરે તે તે;
કરે જે સિદ્ધ શ્રેષ્ટ જનો અનુસરતા સકળ ત્હેને.

૨૨—નથી કર્તવ્ય કૈં મ્હારે ત્રિલોકે હે! ગુડાકેશ!
વળી ન અપ્રાપ્ત મેળવવું છતાં હું કર્મમાં વર્તું.

૨૩—તજી આળસ અને જો હું ન વર્તું કર્મમાં તો તો;
ધનંજય! સૌ મનુષ્યો પણ અનુસરસેજ મુજ રાહે.

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४ ॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वंति भारत ।
कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तंश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥ २५ ॥

न बुद्धि भेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ २६ ॥

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहंकारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥ २७ ॥

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तंत इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जंते गुणकर्मसु ।
तानकृत्स्नविदो मंदान् कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥२९॥

૨૪—કરૂં ના કર્મ જો હું તો થતો આ લોકનો નાશ;
બનું સંકર તણો કર્ત્તા પ્રજા આ નાશ કરનારો.

૨૫—કરે આસક્તિથી કર્મો અબુધો તેમ હે ભારત!
અસક્તથી જ્ઞાનીએ કરવાં લઇને લોકસંગ્રહને.

૨૬—કરમમાં સક્ત અજ્ઞોમાં ન કરવો બુદ્ધિભેદ કદી;
કરી સૌ કર્મ જ્ઞાનીએ અવરને યોજવા ત્હેમાં.

૨૭—ગુણો પ્રકૃતિનાજ વડે કરાતાં સર્વ કર્મોને;
" કરૂં છું હું " ગણે એમ અહંકારે વિમૂઢાત્મા.

૨૮—ધનંજય! તત્વજ્ઞાની તો " જૂદો હું ગુણકર્મ થકી;
પ્રવર્તે ગુણ ગુણમાંહી " ગણી આસક્ત ના થાયે.

૨૯—પ્રકૃતિના ગુણે મોહી થયા જે સકત ગુણકર્મે
અધુરા મંદ તેવાને ચળિત કરવા ન સર્વજ્ઞે.

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युद्धयस्व विगतज्वरः ॥ ३० ॥

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठंति मानवाः ।
श्रद्धावंतोऽनसूयंतो मुच्यंते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३१ ॥

ये त्वेतदभ्यसूयंतो नानुतिष्ठंति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान् विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३२ ॥

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं याति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥

इन्द्रियस्येंद्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥ ३४ ॥

श्रेयान्स्व धर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥

अर्जुन उवाच ।

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥ ३६ ॥

૩૦–કરી મન સ્થિર આત્મામાં મ્હને અર્પી સકળ કર્મો;
તજી આશા અને મમતા મુકીને શોક કર યુદ્ધ.

૩૧–મનુષ્યો જેહ મુજ મત આ પ્રમાણે નિત્ય વર્ત્તે છે;
ન નિંદે શાસ્ત્રોને શ્રદ્ધા થતા તે મુક્ત કર્મ થકી.

૩૨–ન મ્હારા મત મુજબ વર્તે અને જે નિંદતા એને;
વિમૂઢ સૌ જ્ઞાનના ગણ તે ડુબેલા ચિત્તસૂનાઓ.

૩૩–હશે નિજ પ્રકૃતિ જેવી વરતતા જ્ઞાની પણ તેવું;
ભૂતો પ્રકૃતિના તાબે કરી શકશે શું નિગ્રહ ત્યાં?

૩૪–રહ્યા છે ઇન્દ્રિયોના તો વિષયમાં રાગ ને દ્વેષ;
થવું ના તેમને તાબે લુટારા તે મુમુક્ષુના.

૩૫–વિગુણ નિજ ધર્મ છે સારો અવર ધર્મ આચર્યા કરતાં;
સ્વધર્મે મર્ણ પણ સારૂ પરાયો ધર્મ ભયવાળો.

અર્જુન કહે છે—

૩૬–છતાં પછી કોથી પ્રેરાઇ પુરૂષ આ પાપ આચરતો;
નહિં ઇચ્છા છતાં કૃષ્ણ! બળે યોજાએલા જેવો.

श्री भगवानुवाच ।

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७ ॥

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च ।
यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३८ ॥

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ॥ ३९ ॥

इंद्रियाणी मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४० ॥

तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ४१ ॥

इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ४२ ॥

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે—

૩૭—સખા ! એ કામ એ ક્રોધ થતા ઉત્પન્ન રજોગુણથી;
અતિભક્ષી મહાપાપી અહિં ગણ એહને વૈરી.

૩૮—છવાયે ધૂમથી અગ્નિ અને જયમ મેલથી દર્પણ;
વિંટાયે ગર્ભ ઓર થકી છવાયુ જ્ઞાન ત્યમ એથી.

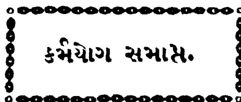
૩૯—છવાયું જ્ઞાન જ્ઞાનીના સદાના શત્રુથી એ તો;
ધનંજય ! કામરૂપી આ મહા દુષ્પૂર અગ્નિથી.

૪૦—સકળ ઇન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ ગણાયે એહનાં સ્થાનક;
બધાં એ જ્ઞાનને ઘેરી પમાડે મોહ દેહીને.

૪૧—ભરતકુળ શ્રેષ્ટ ! તે માટે પ્રથમ લઇ ઇન્દ્રિયો તાબે;
પરંતપ ! માર પાપી તે હણે જે જ્ઞાન વિજ્ઞાન.

૪૨—કહે છે ઇન્દ્રિયો પર છે અને પર ઇન્દ્રિયોથી મન;
વળી પર મન થકી બુદ્ધિ અને બુદ્ધિથી પર તે એ.

૪૩—ગણી પર બુદ્ધિથી એમ કરી સ્થિર આત્મ આત્માથી;
મહાબાહો ! તું હણ આ જે રિપુ દુર્જેય કામ રૂપી.

કર્મયોગ સમાપ્ત.

ૐ.

આત્માનું સ્વરૂપ !

ગુરૂ— —ગઝલ—

ઘટે ના શોચવો જેને કરે છે શોક તું તેનો;
સ્વરૂપ સમજાવુ આત્માનું કદી પણ નાશ ના જેનો.

અજન્મા જાણજે એને નથી એ જન્મતો બાપુ !
અમર છે એ અવિનાશી મરી એ ના જતો બાપુ !

અછેદ્યજ જાણ આત્માને ન શસ્ત્રો છેદતાં જેને;
અદાહ્યજ છે વળી એતો પ્રજાળે અગ્નિ ના એને.

ન એને શોષતો વાયુ **અશોષ્યજ** એ ગણાયે છે;
પલાળે જળ નહિં એને **ન ભીંજાતો** મનાયે છે.

સકળ વ્યાપી કહે એને પ્રકાશે સર્વમાં જેથી;
અચળ ને **સ્થિર** છે એતો ગમન કરતો નથી તેથી.

અનાદિ જાણ આત્માને **સનાતન,નિત્ય,શાશ્વત** છે;
અને ના અંતવાળો જે અહાહા! તે **અનંતજ** છે.

વળી કે'વાય **અવ્યય** તે અવિકારી રહ્યા માટે;
અને એ **અપ્રમેયજ** છે નથી માપી શકાતો તે.

અચિંત્યજ એહને જાણ ન મનથી કલ્પના થાયે;
અવ્યક્તાજ માન આત્માને ન ઇન્દ્રિયોથી સમજાયે.

શીતોષ્ણા, સુખ, દુઃખ સર્વે વ્યથા કરતાં નથી જેને;
હણાયે દેહ, ના મરતો શ્રુતિ **બ્રહ્મરૂપ** કે' તેને.

પંચ મહાભૂતનું પૂતળું! સ્થૂળ દેહ.

ગુરૂ— સોરઠી–ગઝલ.

આકાશ, વાયુ, તેજ ને જળ, પૃથ્વીનું આ પુતળુ!
છે પંચ મહાભૂતો થકી રાચી રહ્યું આ પુતળુ!
જે કામ, ક્રોધ ને શોક છે વળી મોહ ને ભય પાંચએ;
આકાશનાં તત્વો અહી ગાજી રહ્યું આ પુતળુ!
ધાવન, પ્રસારન, આકુંચન ને ચલન, વલન તણી ક્રિયા;
વાયુ તણાં તત્વો થકી ચમકી રહ્યું આ પુતળુ!
ક્ષુધા, તૃષા, આળસ વળી નિદ્રા અને કાન્તિ મળી;
એ તેજનાં તત્વો થકી દીપી રહ્યું આ પુતળુ!
જે શુક્ર, શોણિત, લાળ છે વળી મૂત્ર સાથે સ્વેદ જે;
એ પાંચ તત્વો જળ તણાં પામી રહ્યું આ પુતળુ!
છે માંસ, અસ્થિ ને ત્વચા નાડી વળી રોમાવળી;
પૃથ્વી તણાં તત્વો વડે જામી રહ્યું આ પુતળુ!
એ પંચભુતોમાં પરસ્પર આપ લે પણ થાય છે;
પંચીકરણ ભૂતપંચનું ધારી રહ્યું આ પુતળુ!
પચ્ચીસ તત્વોનો બનેલો સ્થૂળ અન્નમય કોષ એ;
પણ સાક્ષી આત્માના વડે નાચી રહ્યું આ પુતળુ!

× × × × ×

જાગ્રત અવસ્થા સ્થૂળની ને નેત્ર તેનું સ્થાન છે;
છે વૈખરી વાચા અને સ્થૂળભોગ શાસ્ત્ર પ્રમાણ છે.
જાણો ક્રિયાશક્તિ વળી છે ગુણ રાજસ તો રહ્યા;
માત્રા અકાર મનાય છે ને વિશ્વ અભિમાની કહ્યો.

સૂક્ષ્મદેહની વ્યવસ્થા.

ગુરૂ— હરિગીત–છંદ.

દશ ઈન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, પાંચે પ્રાણને સાથે લઈ,
આ સૂક્ષ્મદેહ તણી વ્યવસ્થા તત્વ સત્તરથી થઈ;
એ રીત સત્તર તત્વનો આ સૂક્ષ્મદેહ ગણાય છે,
પણ વિગતથી સમજાવવા પચ્ચીશનો કહેવાય છે. ૧

અંતઃકરણ પંચક અને તું પ્રાણ પાંચજ જાણજે,
જ્ઞાનેન્દ્રિયો, કર્મેન્દ્રિયો પણ પાંચ પાંચ પ્રમાણજે;
તે સાથ વિષયો પાંચ છે એ કોઈ પણ તું તો નથી,
આ સૂક્ષ્મદેહ તણી વ્યવસ્થા તત્વ એ પચ્ચીશથી. ૨

છે પંચીકૃત ભૂતો થકી સ્થૂળ દેહ એ પેદા થયો,
પણ અપંચીકૃત ભૂતથી આ સૂક્ષ્મદેહ બની ગયો;
આકાશ, વાયુ, તેજ ને જળ, પૃથ્વીનાં તત્વો થકી,
આ સૂક્ષ્મદેહ તણી ક્રિયા વર્ણી છે અધિ દેવો થકી. ૩

એ પંચભૂતોના રજો, તમ, સત્વગુણોએ કરી,
છે સૂક્ષ્મદેહની ઉત્પત્તિ તે નિયમસર કહું છું ફરી;
અંતઃકરણ પંચક અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો થઈ સત્વથી,
કર્મેન્દ્રિયો ને પ્રાણ રજથી વિષય સર્વે તમ થકી. ૪

મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર ને અંતઃકરણ સાથે મળી,
અંતઃકરણપંચક બન્યું કર્ત્તા અને ભોક્તા વળી;
મનથી સંકલ્પ વિકલ્પને બુદ્ધિ થકી નિશ્ચય ઠરે,
ચિંતવન કરે તે ચિત્ત છે અહંકાર તે "હું હું" કરે. ૫

જે પ્રાણ, વ્યાન, સમાન ને ઉદાન સાથ અપાન છે,
તે પ્રાણ પાંચે જાણવા વાહન રૂપે લેખાય છે;
ચક્ષુ, ત્વચા, જીભ્હા અને જે શ્રોત્ર, ઘ્રાણ ગણાય છે,
એ દ્વાર પાંચે છે અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો કહેવાય છે. ૬

વાચા, ચરણ ને હસ્ત જે ઉપસ્થ, ગુદ મનાય છે,
સેવક ગણે એને વળી કર્મેન્દ્રિયો કહેવાય છે;
જે શબ્દ, સ્પર્શ ને રૂપ, રસ વળી ગંધ એતો પાંચ છે,
જ્ઞાનેન્દ્રિયોના વિષય તે અંતઃકરણના ભોગ છે. ૭

એ પ્રાણમય ને મનોમય વિજ્ઞાનમય, ત્રણ કોષનો,
આ સૂક્ષ્મદેહ મનાય છે આત્મા તટસ્થજ છે રહ્યો;
એ રીત પચ્ચીશ તત્વનો આ સૂક્ષ્મદેહ ગણાય છે,
પણ સાક્ષી આત્માના વડે વ્યવહાર સઘળો થાય છે. ૮

છે વિષયથી પર ઇન્દ્રિયો ને ઇન્દ્રિયો પર મન રહે,
બુદ્ધિ વળી પર મન થકી બુદ્ધિથી આત્મા પર કહે;
ભમતી વિષયમાં ઇન્દ્રિયો મન ઇન્દ્રિયો પૂઠે ભમે,
મન બુદ્ધિને ખેંચે પછી ખેંચાય એમ ક્રમે ક્રમે. ૯

× × × × ×

જાણો અવસ્થા સ્વપ્ન તેનું કંઠ મધ્યે સ્થાન છે,
વાણી મનાયે મધ્યમા ને સૂક્ષ્મભોગ પ્રમાણ છે;
છે જ્ઞાનશક્તિ સત્વગુણ માત્રા ઉકારજ છે રહી,
અભિમાન તૈજસ, એ રીતે સ્થિતિ સૂક્ષ્મદેહ તણી કહી. ૧૦

કારણ દેહ.

હરિગીત-છંદ.

અજ્ઞાન કારણ દેહ ત્રીજો એ પછી કહેવાય છે,
સ્થૂળ સૂક્ષ્મનું કારણ ગણી એ દેહ સ્થિત મનાય છે;
આનંદમય છે કોષ એ જાણો અવિદ્યારૂપ છે,
છે સાક્ષી આત્મા એહનો જે શ્રેષ્ટ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. ૧

× × × × ×

સુષુપ્તિ કારણની અવસ્થા હૃદય ત્હેનું સ્થાન છે,
પશ્યંતી વાચા જાણવી આનંદભોગ પ્રમાણ છે;
છે દ્રવ્યશક્તિ એહની ને તમોગુણ તેમાં રહ્યો,
માત્રા મકાર ગણાય છે ને પ્રાજ્ઞ અભિમાની કહ્યો. ૨

× × × × ×

× × × ×

એ રીત કોષાતીત, દેહાતીત આત્મા જાણજે,
સાક્ષી, પ્રકાશક, જ્ઞાનમૂર્ત્તિ, બ્રહ્મરૂપે માનજે;
અજ્ઞાનથી બંધાઇને જીવ લક્ષચોર્યાસી ફરે,
નિષ્કામ કર્મ, ઉપાસના ને જ્ઞાનથી મુક્તિ મળે. ૩

મુક્તિની યુક્તિ !

ગુરૂ— —ગઝલ—

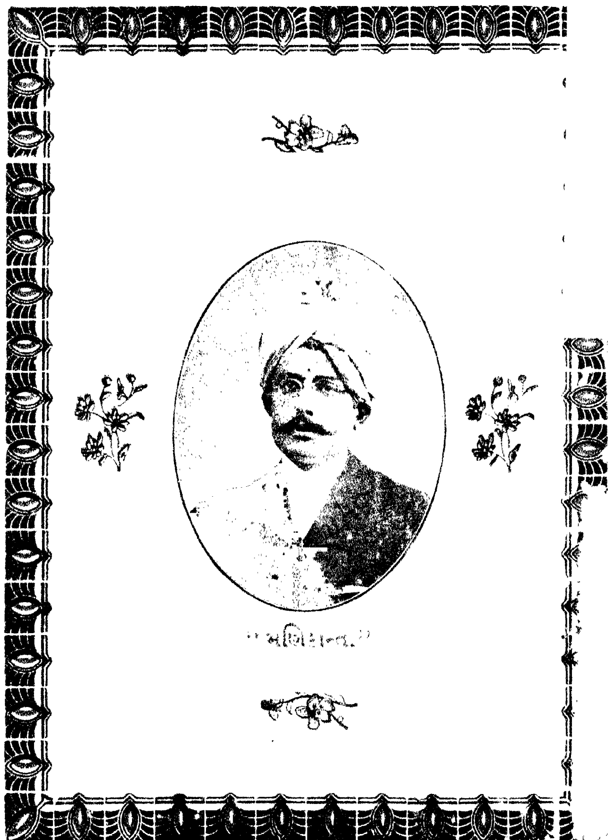
અવિદ્યામાં ફસાયેલો જીવાત્મા કષ્ટ પામે છે;
અહંતા ને મમત્વ વડે પરમ આનંદ વામે છે !
કહે "આ દેહ તે હું છું" અને "આ મ્હારૂં છે" માને;
"સુખી છું હું દુઃખી છું હું" કહી નિજ રૂપ ના જાણે !
જીવાત્મા કામના વશ થૈ બને રાગી અને દ્વેષી;
જનમને મર્ણના ચક્રે ફરે છે લક્ષચોર્યાસી !
મનુષ્યા દેહ છે મોંઘો સપાટામાં જશે છટકી;
સમય આ સાચવી લેજે છુટીશ તું જન્મ મર્ણ થકી !
પ્રથમ કર કર્મ નિષ્કામ વળી ઉપાસના જોડે;
અસત્ ને સત્ તણો નિર્ણય કરી લે આત્મજ્ઞાન વડે !
સદા નિષ્કામ કર્મ કર્યે થશે અંતઃકરણશુદ્ધિ;
અને ઉપાસનાથી તો થશે એકાગ્ર મન બુદ્ધિ !
વિષયથી વાળી ઇન્દ્રિયો કરી દે મન તણે સ્વાધિન;
અને મન બુદ્ધિવશ રાખી પછી કર બુદ્ધિ નિશ્ચયાત્મક !
તજી અધ્યાસ દેહ તણો મુમુક્ષુ ! આત્મજ્ઞાન થકી;
કરી અજ્ઞાનનો નાશ, થઇશ તું બ્રહ્મરૂપ નક્કી !
જનમ ને મર્ણથી છુટવા બતાવી આ તને યુક્તિ;
વિકટ છે જ્ઞાનનો રસ્તો છતાં છે જ્ઞાનથી મુક્તિ !

મણિકાન્ત-કાવ્યમાળામાં આવેલાં સુંદર અને ભાવમય ચિત્રોની નોંધ-પુસ્તકની કીં. રૂ. ૩-૦-૦. પો. જુદું.

૧ વિભૂ વાક્ય !
૨ નીતિ બોધ !
૩ "અમારા કંથના માટે !"
૪ "પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં !"
૫ કન્યાવિક્રયનો કબાલો !
૬ સ્વરૂપ પ્રશંસા !
૭ "અહાહા ! ! આજ છે હોળી !"
૮ પ્રેમ ચેષ્ટા !
૯ સૌન્દર્ય વર્ણન !
૧૦ વિરહી વામા !
૧૧ કનૈયાની બંસી !
૧૨ માયાનો ત્યાગ !
૧૩ મરણ પથારીપર પશ્ચાતાપ !
૧૪ પસ્તાવો !
૧૫ રાજા અને યોગી !
૧૬ નળ દમયંતી વનવાસ !
૧૭ સાલ મુબારક !
૧૮ ગુર્જ્જર દેવી !
૧૯ ભીમદેવની સ્વારી !
૨૦ સતીનો શ્રાપ !
૨૧ રક્ષાબંધન !
૨૨ નિર્દોષ નિર્મળા !
૨૩ શશિકાન્ત !
૨૪ શોકાતુર **નિર્મળા** !
૨૫ દુઃખી પિતા !
૨૬ બ્રહ્મહત્યા !
૨૭ મહર્ષિ પરાશરનો આશ્રમ !
૨૮ પ્રાર્થના !
(અધ્યાત્મિક કાવ્યોનાં ચિત્રો !)
૨૯ ધૃતરાષ્ટ્ર અને સંજય !
૩૦ દુર્યોધનનું સૈન્ય !
૩૧ શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન !
૩૨ સંયમી ! (યોગી)
૩૩ કર્મયોગ !

---

૩૪ કામ અને ક્રોધનું સ્વરૂપ !
૩૫ અર્પણ **મહાત્મા ગાંધીશ્રી !**
૩૬ લેખક, **મણિકાન્ત.**
૩૭ દેશભક્ત, **લાલા લજપતરાય !**
૩૮ મહર્ષિ, **દાદાભાઈ નવરોજી !**
૩૯ સ્વ૦ **ગોખલે** !
૪૦ લો૦ **બાલગંગાધર** તિલક !

L. A. P. W. Bombay, No. 8